

Vi skärgårdsbor

Nr 3, oktober 2019

Tidningen från Skärgårdarnas Riksförbund

I detta nummer:

*Mötesplats Hven
Spännande projekt
Skärgårdslandskap*

SKÄRGÅRDARNAS RIKSFÖRBUND

Effektivare påverkan

Höstens representantskapsmöte på Ven handlade till stor del om effektiviseringen av vårt påverkansarbete. I anslutning till representantskapet genomförde ESIN, European Small Island Federation sitt årsmöte, Skärgårdarnas Riksförbund har varit med och startat ESIN.

Lagar stiftas, tolkas och blir till regler i mängd. Verkligheten i kust och på öar är speciell, vi både bor och arbetar i ett natur- och kulturlandskap med speciella förutsättningar och begränsningar. Skärgårdarnas Riksförbund har som uppgift att påverka lagar och regler så att verkligheten fungerar i kustremsan och på alla sorters öar. På höstens representantskapsmöte diskuterades hur vi gör detta så effektivt som möjligt. Det senaste året har vi sett hur en enda liten människa kan påverka, bara budskapet är tillräckligt viktigt och tydligt. Tänker förstås på Greta.

Skärgårdarnas Riksförbund måste påverka både politiken som stiftar lagarna och alla myndigheter som lever i regelverken, vi måste påverka allt detta helst samtidigt och innan tolkningen har blivit till onödigt hinder för utvecklingen i kust och på öarna.

Sociala media har ett stort genomslag, Skärgårdarnas Riksförbund var tidigt ute med både hemsida och Skärgårdsbryggan.se. Nu är det dags att Skärgårdarnas Riksförbund tar plats där alla andra influensers, lobbyister med mera finns. Utan att för den skull pruta på saklighet, kunnande och lokal förankring.

Tidningen Vi Skärgårdsbor kommer att finnas kvar men även med möjlighet att välja den i digital form. Skärgårdsbryggan däremot avvecklas.

Vi kommer även att använda andra verktyg för att komma tidigare till tals med beslutsfattare på olika nivåer, som digitala direktutskick med mera. Allt för att påverka effektivare.

*Trevlig höst!
Sune Fogelström, Ordförande*

Vi Skärgårdsbor

nr 3, oktober 2019

I detta nummer:

Framsida: Skolan på Ven med skulpturen SOLEN som inleder en planetstig vid Tyco Brahemuseet. Foto: Eva Widlund

- sid 2** Effektivare påverkan, ordförande
- sid 3** Mötesplats Hven
- sid 4-5** Representantskapsmöte SRF
- sid 6-8** ESINs årsmöte på Hven
- sid 9** Skärgårdsgrannar
- sid 10** Håll kusten ren
- sid 11** Nu måste vi skapa befolkningstillväxt i skärgården!
- sid 12-13** Besök hos en familj på Rävsten
- sid 14-15** Utvecklingsprojekt beviljat till Holmön
- sid 15** SRF:s fiskeprojekt är nu igång
- sid 16-17** Biologisk mångfald genom djurflytt mellan öar
- sid 17-18** Skärgårdens landskap – i behov av projekt eller förbättrade villkor för skärgårdsbonden?
- sid 19** Europas största kretsloppsodling, från fisk till tomat
- sid 20-21** Färjeleden Gränna - Visingsö
- sid 22** Avfallshantering på öar och i glesbygd
- sid 23** Vi hörs och syns i vårt remissarbete
- sid 24** Hemsköborna ser en hel del fördelar i ett känsligt ämne

SKÄRGÅRDARNAS RIKSFÖRBUND

Vi Skärgårdsbor

Tidningen är producerad av Skärgårdarnas Riksförbund och utkommer med fyra nummer per år.

Ansvarig utgivare:
Sune Fogelström, ordf. SRF

Redaktion
Eva Widlund
Postadress
Södra Vinön 112, 715 93 Vinön
Redaktionens e-postadress
redaktionen@skargardarna.se
Foto
Om inte annat anges Eva Widlund

Förbundets e-postadress
info@skargardarna.se
Hemsida
www.skargardarna.se
Produktion och tryck
Linderoths Tryckeri, Vingåker 2019
ISSN 2000-0448

Mötesplats Hven

Mötesplatsens för skärgårdsfrågor både i Sverige och i Europa var under några dagar Hven, ön i Öresund. Under en vecka i september samlades först öbor från hela Sverige och därefter kom öbor från små öar i Europa. Skärgårdarnas Riksförbund höll sitt höstmöte med planering inför kommande verksamhetsår och ESIN hade sitt årsmöte.

Sten-Åke Persson, venbo och styrelseledamot i såväl ESIN som i Skärgårdarnas Riksförbund brukar kalla sin hemö "den danska ön i Sverige" och han använder alltid den gamla stavningen Hven men även Ven förekommer. Sten-Åke blev självklart "spindeln" i all planering och organisering kring de båda mötena under septemberdagarna. Närheten till Europa gjorde att det blev många tillresta öbor från små öar i olika länder för att delta i ESIN:s 19: onde årsmöte. Att Sverige har långa avstånd märks också tydligt när mötena förläggs längst i söder eller i längst i norr. Det tar tid att resa noterades det vid båda mötena, i synnerhet från öar där det går en eller två båtar per dag.

En tur på ön

En viktig aspekt på att ändå förlägga möten i sin rätta miljö, på en ö eller utmed kusten är att få se och uppleva

lite av livet på ön, få möta andra öbor, knyta kontakter och lära av varandra. När vi som här dessutom har en busschaufför som vår värd är det naturligt att åka med bussen till några utvalda besöksmål.

Tyco Brahemuseet som är inrymt i den stora kyrkan på Ven, som nu är avkristnad, blev ett av besöksmålen. Här blir det en intressant resa genom historien och det är inte bara inne i kyrksalen som utställningen finns. Runt kyrkan finns en planetstig med skulpturer av planeter utplacerade, vilka förhåller sig proportionellt korrekt till planeternas storlek, avstånd och placering längs planetstigen. *En bild på själva solen finns på framsidan av denna tidning.*

Strax intill Tyco Brahemuseet mitt i den stora trädgården som omger museet ligger skolan och förskolan på ön. När det blev vardag kunde några lärare från ESIN-mötet göra ett kort

besök i skolan och berätta varifrån de kom och barnen fick berätta om sin skola och vad de jobbar med.

Sankt Ibbs medeltida kyrka ligger mycket vackert högt ovanför Kyrkbacken med en vidsträckt utsikt mot Danmark. Det är denna kyrka som används nu och där blev det också ett stopp under den lilla ö-turen. Men sedan var det dags för presentationer, diskussioner och planering av verksamheten inom respektive organisation.

Cykla på Hven

Det finns möjlighet att hyra cykel och flera av besökarna passade på att ta en cykeltur före eller efter mötestiden. Det finns en bra cykelkarta med cykellederna utmärkta. Hven har en area av 7,5 kvadratkilometer och det finns totalt cirka 1500 cyklar att hyra.

Text och foto: Eva Widlund

De 30-40 meter höga backafallen runt ön bjuder på vidunderlig utsikt och stora naturupplevelser.

Representantskapsmöte Skärgårdarnas Riksförbund

Platsen för höstmötet var självklart samordnad med ESIN:s årsmöte. Temat för mötet på Hven handlade om riksförbundets förändringsarbete. Var och hur kan SRF påverka mer i frågor som är viktiga för livet i skärgården?

Ordförande Sune Fogelström hälsade alla välkomna till mötet med frågan "Vilka resultat når Skärgårdarnas Riksförbund och hur förmedlar vi dessa?" Inför mötet hade ett diskussionsunderlag skickats ut och nu var det dags att nå fram till hur vi går vidare i förbundets förändringsarbete.

Effektivare påverkan

SRF:s samarbete med politiken och med myndigheter kan effektiviseras. Genom våra arbetsgrupper har vi ett bra sätt att upptäcka och påpeka när det blivit fel men vi är sämre på att påverka tidigt, antingen genom politiken eller genom att påverka olika myndigheters sätt att tolka resultatet av politiken.

– Vi måste effektivisera bearbetningen av politiken och finnas med i myndigheternas arbete med tolkningen, konstaterar Sune.

Konkret behöver SRF:

Ett mer detaljerat kontaktregister

så vi når ut bredare. Här kan alla hjälpa till, det är summan av allas kontaktnät som hjälper oss att påverka fler.

Förändra vår externa information

Skapa en ny modern hemsida som är anpassad för att fungera för mobiltelefoner och paddor.

Digital tidning

Komplettera vår tidning "Vi skärgårdsbor" med en digital utgåva för att öka spridningen.

Facebook

Finnas med på Facebook, inspirerade av några medlemsföreningar.

Nyhetsbrev

Återuppta utskicken av nyheter, nu med hjälp av kontaktregistret ovan.

Skärgårdsbryggan

Nyhetsidan Skärgårdsbryggan som SRF tog över för fem år sedan är nu dags att avveckla i och med förbundets nya informationsarbete.

Skärgårdsbryggans sista artikel är Olle Nygrens rapportering av Representantskapsmötet på Hven. Sune passade på att tacka bryggvakterna Olle, Nilla, Camilla och Anetté för alla artiklar och all ideell tid som gjorts under fem år. Bryggvakterna fick i uppdrag att se hur en facebookside kan ersätta Bryggan.

Hur är det att leva i skärgården?

SIKO rapporterar om en minskande befolkning på många öar i Stockholms skärgård och har därför gjort en manifestation för att visa tjänstepersoner inom kommuner, region och andra förvaltningar att det finns en skärgårdsbefolkning som lever under ganska speciella förhållanden.

Det finns många vackra rogivande platser på Ven.

SIKO visade på mötet några korta filmer med olika aspekter på hur det är att leva i skärgården. På Svartsö lever flera barnfamiljer som kan försörja sig som egna företagare. En annan film berörde den pågående utbyggnaden av bredband i Stockholms skärgård. Den tredje filmen berörde andra aspekter av livet, bland annat på Ornö där ett nytt hotell har startats upp. Alla filmerna visade på människor som valt att bo och verka i skärgården och som har framtidstro.

En viktig aspekt att få människor att vilja flytta ut till skärgården är hur vi som redan finns där väljer att ta emot dessa. SIKO driver två viktiga projekt kring detta, Skärgårdsmentor och Skärgårdsflytten, vilka presenteras på annan plats i denna tidning.

Skärgårdsakademi

Skärgårdsfrågorna kräver en bättre grund i forskningen. Vi behöver få fram bättre statistik, klarare definitioner och geografisk avgränsning. Det saknas forskning kring skärgårdens speciella förutsättningar. Det finns många projekt, speciellt inom besöksnäringen, men nästan inga har en akademisk grund. Skärgårdarnas Riksförbund kommer att ta initiativ till att bilda en Skärgårdsakademi, gärna tillsammans med Åland och Finland.

Koncentrerade deltagare i vår konferenslokal i Backafallsbyns anläggning.

Rapporteringar

Vid varje möte inom förbundet finns tid för såväl arbetsgrupperna som medlemmarna att rapportera om vad som är aktuellt. Flera grupper lämnar även rapporter till tidningen, och det uppskattas. Vi har dock en alldeles ny arbetsgrupp, Besöksgruppen, som ligger i startgroparna veckan efter Hven då de åker på en upptaktsresa med båten Cinderella. I nästa nummer av tidningen kommer en presentation av denna grupp.

Från föreningarna handlar rapporteringar mycket om samhällsfrågor, nedläggningshotade skolor (Gräsö), färjor som står still (Hemsö och Holmön), äldreboende i farozonen (Visingsö), blåljus- och va-frågor

(Småland och Vinön). Skärgårdsbefolkningen har nästan alltid något att kämpa för. Det är därför viktigt om vi inom riksförbundet och i tidningen kan visa på de goda exemplen som kan hjälpa andra att finna lösningar på andra platser i landet. Många föreningar anordnar även många positiva aktiviteter, icke att förglömma!

Vid SRF:s möten uppstår många små möten under det stora mötet. De där pratstunderna som uppstår under fiket eller vid en promenad är också mycket värdefulla. Det är där som till exempel kontakter knyts inför studieresor till andra öar, för att se och lära av varandra.

Uppdrag till föreningarna

Medlemsföreningarna fick med sig en läxa hem, två frågor att diskutera och återkoppla kring. Vilka myndigheter behöver SRF komma närmare? Vilka politiker på olika nivåer behöver vi nå?

Årsstämman 2020

Nästa år planerades till viss del och datum för årsstämma 2020 bestämdes till den 27-29 mars och styrelsen fick i uppdrag att leta lämplig plats. Förslaget är någonstans i Göteborgs södra skärgård.

Redaktionsens anmärkning
– Facebooksidan kommer att heta
Skärgårdarnas Riksförbund.

Text och foto: Eva Widlund

Representantskapet vid Tyco Brahe-statyn högst uppe på ön där man kan se både till Danmark och till Sverige.

ESINs 19:de årsmöte på Hven 23–25 september 2019

Sten-Åke Persson hälsade välkommen till Hven.

European Small Islands Federation – ESIN, är en organisation som Skärgårdarnas Riksförbund förutom att vara medlem i, också är en av de ursprungliga initiativtagarna till. Från att ha varit ett nätverk av nationella organisationer för de små öarna, har vi nu ambitionen att vara en organisation som deltar i det europeiska samarbetet tillsammans med de stora organisationerna.

ESIN har de senaste åren deltagit i olika sammanslutningar med två anbud i upphandlingar av EU-kommissionen för att förmedla kompetens och resurser att genomföra EUs initiativ "Clean Energy for EU Islands". Bägge dessa uppdrag har gått till konstellationer av organisationer som inte har någon ö-anknytning. Vilket har fått oss inse att vi behöver bli synliga och hörda i de forum som EU-parlamentariker och kommissionärer vistas i för att vi ska ha en chans att själva sätta agendan för vilka frågor som är viktiga för de små öarna. Förutom kommissionen och parlamentet är regionkommittén och de intergrupper som hanterar ö-frågor, viktiga att samarbeta och diskutera med.

Politik och Pengar

Av de resultat som de två dagarna av workshoppar och presentationer landade i, var det två huvudteman som utkristalliserades, **Inflytande** och **Ekonomi**. För att synas i de forum där öarnas framtid diskuteras och beslutas krävs närvaro och för att kunna närvara krävs finansiering. I dagsläget har vi inte ekonomiska möjligheter att delta med egna representanter i den utsträckning vi vill, utan vi representeras till stor del av andra större

organisationer som vi samarbetar med som CPMRs Islands Commission (Conference of Peripheral Maritime Regions) och FEDARENEs Islands college (Federation of Agencies and Regions for Energy and the Environment).

Giuseppe Sciacca
(CPMRs Islands
Commission)

&
Kostas Komninos
(FEDARENEs
Island college)

deltog båda under dessa dagar som representanter för sina respektive organisationer och förmedlade värdefulla insikter i hur det går till i korridorerna i EUs institutioner.

Sustainability

Det genomgående temat för alla presentationer och workshoppar var "Hållbarhet" med utgångspunkt från de 10 punkter som beskrivs i "Smart Islands Declaration".

Smart Islands deklarationen är hörnstenen i Smart Islands Initiativet. Den beskriver de utmaningar som öar står

inför och den potential dessa har för att inleda en koldioxidsnål, smart, hållbar och inkluderande utveckling. Smart Islands Deklarationen utarbetades av representanter för europeiska öar som deltog i första Smart Islands Forumet juni 2016 i Aten, Grekland.

Planer och Projekt

Ett segment var nationella planer och initiativ som tjänstgör som goda exempel för övriga länder.

Först ut var Finlands exempel på hur öar och skärgård regleras i den nationella "Skärgårdslagen" och den speciella tillsynsmyndighet som ser över tillämpningen av lagen, Skärgårdsdelegationen.

Ett bra exempel på hur man kan tillgoda att bland annat tillämpningen av EUF-fördragets artikel 174 efterlevs på nationellt plan.

Åland presenterade sin hållbarhetsplan som vann European Sustainability Award 2019 och Skottland redogjorde för sin nationella ö-plan. Seamus Bonner från Arranmore, Irland berättade om hur de arbetar med sitt musikaliska och kulturella arv i planerandet av framtiden.

Bonnie Lewtas från TurtlCo har gjort sitt miljöklimatengagemang och ö-

När öbor diskuterar ö-liv i allmänhet och överlevnad i synnerhet, slås man av hur lika och ändå olika våra förhållanden är.

intresse till en företagsverksamhet där hon hjälper främst hotell, men även ö-samhällen att ställa om till hållbar ö-turism. Vilket hon engagerande berättade om.

Riktlinjer-policyer

Mairtin O'Mealoid från Clare Island, Irland redogjorde för vad det innebär för deras ö att vara en av de 26 utvalda öarna i "Clean Energy for EU Islands" initiativet. Det följdes därefter av detta sekretariats verksamhetsledare Jeppe Jensens redogörelse för vad de kan erbjuda öarna den tid sekretariatet finns kvar (maj-juni 2020) och hur det är tänkt att det skall fungera sedan.

Organisationsstrukturen för plattformen ser tyvärr inte "hållbar" ut då vi fortfarande inte vet hur de som vann upphandlingen av den fortsatta förvaltningen av initiativet tänkt sig denna.

Det pågår ett intensivt lobbyarbete inför den nya programperioden och speciellt intressant för de små öarnas del är hur plattformarna ETC (Inter-

reg – European Territorial Cooperation) och ITI (Integrated Territorial Investments) kommer att se ut. Även CLLD (LLU) står inför förändringar då kommissionens förslag till ny CAP (gemensam jordbrukspolitik) föreslår att Landsbygdsutvecklingsprogrammet lyfts ut från partnerskapsöverskommelsen med de övriga investerings- och strukturfonderna.

ITI är en plattform där man kan blanda medel från olika fonder och program för att ta tillvara de olika synergieffekter som annars är svåra att uppnå då en insats kan falla in under flera olika fonders och programs sfär och blir därför svåra, eller nästan omöjliga att få igenom under en fond.

Här kommer också Brexit att ha stor inverkan på hur utvecklingen kommer att se ut i vad som är kvar av denna och i nästa programperiod.

Som nämnts tidigare deltog CPMR och FEDARENE på mötet med värdefulla insikter och förslag på hur ESINs fortsatta samarbete med ovanstående organisationer kan se ut.

Här bidrog också Alexis Chatzimpiros från Samsø Energi Akademi med insikter och erfarenheter på hur en förhållandevis liten ö kan synas bland alla stora. Dessa tre organisationers samlade erfarenheter och stöd kommer troligtvis att ha en stor och avgörande betydelse för ESINs fortsatta utveckling som part i de Europeiska små öarnas överlevnad.

Summering

Under de nästan tre dygn öbor från åtta länder och några fastlandsbase-rade nesofiler (ö-älskare), umgicks och diskuterade ö-liv i allmänhet och överlevnad i synnerhet, slås man av hur lika och ändå olika våra förhållande är. Det är alltid mycket givande att träffas och få möjlighet att utbyta erfarenheter och förhoppningsvis skall vi lyckas få till en långsiktig och hållbar finansiering av verksamheten så att dessa tillfällen kan förekomma oftare.

Text: Sten-Åke Persson

Foto: Eva Widlund

Vid Sankt Ibbs gamla kyrka på Hven med Danmark i bakgrunden. Foto: Privat

Byte av ordförande och satsning på arbetsgrupper

Efter presentationer och en ö-runda "Island news round" där varje land fick berätta om vad som är aktuellt hos dem blev det några arbetspass kring olika teman för att få fram en verksamhetsplan för kommande år.

John Walsh och Camille Dressler

Den andra dagen på ESIN-mötet var deltagarna aktiva under hela dagen i olika grupperingar. Det gällde att få fram så många tankar som möjligt om vad ESIN ska ägna sig åt kommande år. Vilka är ESIN:s mål och hur ska vi nå dem? Alla var med och skrev lappar och sedan sorterades de efter prioritering, vilket skulle vara underlag för verksamhetsplanen.

Arbetsgrupper i ESIN

När Sverige presenterade hur den svenska organisationen arbetar blev det fokus på arbetsgrupper, där SRF nu har tio grupper. Det har dock tagit tid att få igång så många grupper, poängterades det från svenskt håll. De första startade för tio år sedan. Sveriges modell med arbetsgrupper var något som intresserade även den europeiska församlingen. Då kan några fokusera på en viss fråga. En viktig arbetsgrupp som nu bildades är den som ska jobba med finansiering av verksamheten. Hur ESIN ska kunna

få ekonomiska förutsättningar för att bland annat kunna delta mer aktivt i viktiga möten kring frågor som berör de mindre öarna i Europa. Övriga grupper som är på gång inom ESIN är en som ska jobba med ö-märkta produkter, en med energi och så en politisk lobbygrupp.

Från ESIN:s hemsida

ESIN är 359 357 öars röst på 1640 små öar, vilket hjälper dem att förbli levande öar. I detta syfte agerar ESIN på två nivåer:

Lokal nivå – stärka öns kulturella identitet, underlätta spridningen av information mellan medlemmarna, möjliggöra jämförelse mellan hur olika länder hanterar frågor och delar kunskap.

EU-nivå – informera relevanta EU-institutioner, påverka EU:s politik och regler genom att öka deras medvetenhet och förståelse för små öar.

<https://europeansmallislands.com/>

Ordförandebyte

Camille Dressler, Skottland lämnar efter tre år som ESIN:s ordförande nu över ordförandeklubban till vice ordförande John Walsh, Irland. De två byter helt enkelt uppdrag och Camille blir kvar som vice ordförande från den västliga delen av ESIN:s område. Från den norra delen kvarstår Pia Prost, Finland också som vice ordförande och från södra Europa Eleftherios Kechagioglou, Grekland.

ESIN:s hemsida

På hemsidan finns information om varje medlemsland, nyhetsbrev, ESIN projekt, vänner och partnerskap. Begreppet vänner är här de organisationer som Sten-Åke berättat om tidigare i tidningen.

Avgående ordförande Camille Dressler har skrivit om årsmötet på Hven och sina tankar om framtiden. Läs mer på bloggen på hemsidan!

Text och foto: Eva Widlund

Vilka är ESIN:s mål och hur ska vi nå dem? Prioriteringar med prickar.

En given gruppbild vid Backafallsbyn, platsen för årsmötet.

Skärgårdsgrannar

I Sverige finns 392 helårsbebodda små öar med cirka 32 000 invånare. Skärgårdarnas Riksförbund grundades 1982 och är en nationell organisation som främjar ekonomiska, kulturella och sociala frågor i skärgårdens områden. 2001 var Sverige med och startade upp ESIN för att samla mindre öar i Europa. I våra grannländer finns det organisationer för befolkningen i skärgård och på öar. Vi frågade några av dessa om vilken fråga som är viktigast för dem just nu och vad ESIN betyder för dem.

Eva Widlund

Finland har närmare 9 000 personer som bor året runt på öar, vilka saknar fast vägförbindelse. Finland har 514 bebodda små öar i skärgårdsområden varav 152 i stora sjöar.

FÖSS (Finlands öar – Suomen Saaret) driver frågor på nationell nivå för att skärgården ska vara en levande helhet där människor kan bo och arbeta.

Pia Prost, FÖSS

– Befolkningsutvecklingen är som alltid en av de viktigaste frågorna, korrekt är väl att säga att den alltid är den viktigaste frågan, som kopplar till alla ärenden. Vissa öar har fått fler invånare, men i stort har det gått neråt.

Detta år är det tre saker som vållat svallvågor i skärgården. De ofantliga förhöjningarna av fastighetsskatten för många skärgårdsbor, hotet om att minska postutdelningen till en utdelning per vecka på vissa skärgårdsområden, samt ett rykte om att de statliga, mindre färjorna skall övergå till fasta tidtabeller.

FÖSS är den enda nordiska ö-föreningen som inte erhåller någon statlig finansiering. Detta betyder alltså att ESIN i princip är vår enda kanal för att bli representerade på EU-nivå. Medlemskapet i ESIN är centralt för vår verksamhet och egentligen grundorsaken till att FÖSS grundades år 2006.

Åland har 6 500 öar varav 55 är bebodda med 28 000 människor.

Företagsam skärgård är en förening som bildats av de sex skärgårdskommunerna. Syftet är att befrämja inflyttning, företagsetablering samt att stötta näringslivet. Föreningen är huvudman för flera projekt samt är sekretariat för skärgårdsnämnden som är ett samarbetsorgan mellan Ålands landskapsregering och de sex skärgårdskommunerna.

*Kristian Packalén,
Företagsam Skärgård*

– Den allra största frågan just nu och alltid som är genomgående för allt vi sysslar med är hur vi skulle kunna vända den negativa demografiska utvecklingen i våra skärgårdskommuner. Detta är dock lättare sagt än gjort och vi ser samma trender i Ålands ytterskärgården som i andra randområden och öar i Europa.

Vi är dock inte ensamma om denna problematik och bland annat därför är vi med i olika samarbeten så som ESIN, för att förhoppningsvis kunna ta del av goda exempel men även för att tillsammans kunna förmå beslutsfattare, regionalt och inom EU, att prioritera skärgårdsområden. ESIN betyder att vi kan nå beslutsfattare inom EU som vi annars inte skulle kunna nå. ESIN innebär också samarbete i form av gemensamma satsningar för aktuella frågor.

Danmark har 27 små öar med en befolkning på cirka 5300 invånare, mellan 10 och 937. Dessa små öar ingår i större kommuner på fastlandet.

Sammenslutningen af Danske Småöar arbetar för befolkningen på de små öarna i Danmark.

*Dorthe Winther,
Danmarks små öar*

– En av de viktigaste frågorna just nu är hur vi kan erbjuda bostäder till de nya öbor som skulle vilja vara en del av befolkningen på våra öar. Vi upplever att fler människor gärna vill flytta ut på våra öar, men tyvärr saknas det platser där de kan bo – helst önskas bostäder att hyra.

ESIN är ett viktigt forum för att uppmärksamma EU på att det finns små öar i Europa som särskilt behöver stöd och uppmärksamhet. Dessutom är ESIN ett fantastiskt forum för att dela erfarenheter mellan länder och skapa nya samarbetsrelationer.

Ø-passet, en turistsatsning i Danmark om att samla på öar har nu fått en efterföljare i Finland. Här är bägge passen, kanske tar fler länder efter?

Foto: Eva Widlund

Håll kusten ren!

Ett försök att få våra kust- och skärgårdsföreningar aktiva i strandstädning av våra öar lanserades vid Representantskapsmötet i Söderhamn under rubriken Plastren ö. Några föreningar, men inte många anammade uppropet.

Julia Robertsson med säckar av sorterad plast. I Luleå skärgård samarbetade skärgårdsföreningen med Håll Sverige rent, som höll med säckar. Kommunbåten Labyrint hämtade upp skräpet på öarna och körde det till Strömören där deltagarna sorterade i olika högar.

Foto: Luleå skärgårdsförening

Luleå Skärgårdsförening hade redan planerat för städning av tio öar denna sommar, det blev fjorton öar. På flera öar i landet har städning skett på initiativ av andra organisationer som Håll Sverige rent, Naturskyddsföreningar med flera. På andra ställen är det skolor, kommuner eller speciella projekt som till exempel projektet "Ren kust i Bohuslän".

Några röster påstår att vi inte har något skräp efter våra kuster och öar i Östersjön, utan problemet härrör sig till västkusten. Fakta som redovisas för västkusten är att 8 000 kubikmeter skräp sköljer upp på stränderna, det innebär en kubikmeter per timme, dygnet runt, året runt.

Projektet Ren kust är att inventera städbehovet och bygga upp stödorga-

nisationer för kommunala och frivilliga insatser.

Här behöver våra föreningar vara med, vilket också säkert förekommer. När det gäller Östersjökusten är problemen inte lika stora, men trots allt finns det mycket skräp vilket bilderna här visar.

Samarbete behövs

Det är många som vill hjälpa till så därför bör ett samarbete ske mellan organisationer som Håll Sverige rent och Naturskyddsföreningen etableras lokalt, men även båtforeningarna bör inbjudas.

Börja reda nu att diskutera detta i era föreningar, inför kommande säsong. Söderhamn förlade sin städning samma vecka som föreningen i Luleå

beslutat om, nämligen vecka 29. Då finns, hoppas vi, många ute i fritidstugorna som kan hjälpa till.

Håll Sverige rent har en kampanj daterad i början på maj, men då kan det finnas både is och snö längst uppe i norr och framförallt inga fritidshusägare eller båtfolk.

Lennart Andersson

Miljö & Energigruppen
Skärgårdarnas Riksförbund

Under Luleås skräpplockarvecka på ett tiotal öar i somras fick man bland annat ihop denna hög.

Foto: Luleå skärgårdsförening

Resultatet av en grupps städning av Skatön i Söderhamns skärgård. Insamlingen genomfördes i fyra olika grupper.

Foto: Söderhamns kust- och skärgårdsförening

Nu måste vi se till att skapa befolkningstillväxt i skärgården!

En gemensam nämnare och en kärnfråga för att lyckas med de flesta former av skärgårdsutveckling är att den negativa befolkningsutvecklingen bryts. SIKO arbetar med två projekt som direkt tar sikte på att skapa en positiv befolkningsutveckling.

I Stockholms skärgård finns cirka 8 000 mantalsskrivna personer. Den- na befolkning, särskilt på öar utan fast landförbindelse, minskar och för- åldras – befolkningsutvecklingen är negativ. Detta leder till att underlaget för offentlig och privat service riske- rar att sjunka under kritiska nivåer på många platser. Detta påskyndar ytter- ligare omvandlingen från en levande, väl fungerande skärgård till en dåligt fungerande skärgård som sakta dör. I kust och skärgård skapas de attraktiva miljöerna av en samverkan mellan natur och människa – det är naturen i kombination med människan som skapar den unika miljö som många vill besöka och leva i.

Projekt Skärgårdsmentor

Skärgårdsmentor är en pågående för- studie, finansierad av LEADER.

Arbetet är inriktat på en kartläggning av förutsättningarna för utveckling på Stockholms skärgårds 14 kärnöar och på metodutveckling. Projektet syftar ytterst till framgångsrik re- krytering och välkomnande av nya skärgårdsbor.

Projekt Skärgårdsflytten

I detta projekt tar man fasta på att inventera det faktiska intresset för att bo i skärgården och att på sätt och vis skapa en "bostadskö". På så vis kom- mer trycket att öka för utveckling av övriga förutsättningar – bostäder att hyra, möjligheter att "provbo", regional och kommunal service och så vidare.

Rent konkret vill "Skärgårdsflytten" utveckla och lansera en separat del av SIKO:s hemsida – en presenta- tion av de öar som har eller planerar

att bygga bostäder till överkomliga priser och enkät med möjlighet att anmäla intresse och specificera öns- kemål om boende, arbete, skola och så vidare. Projektet ska utveckla och genomföra aktiviteter på sociala me- dier genom inlägg och annonsering samt medverka på mässor, konferen- ser och marknader.

Båda projekten – det ena som inven- terar personer med intresse att flytta till skärgården och det andra som fokuserar på mottagande och fram- gångsrik etablering som skärgårdsbo – kommer förhoppningsvis att låta tala om sig en hel del framöver. Re- sultaten kommer nogsnamt att följas upp, sammanställas och presenteras för skärgårdspolitiker och tjänstemän.

*Ulf Westerberg
ordförande SIKO*

En glädjande syn med flyttlass och nya skärgårdsbor på väg till skärgården, foto Malin Wallner.

Skärgårdarnas Riksförbund Familjer i skärgården

Kerstin och Thomas med familjen på Rävsten

Vi skärgårdsbor berättar i varje nummer om familjer som lever på öar runt om i Sverige. Vi har nu kommit till Gräsö skärgård i norra Roslagen och ön Rävsten dit denna familj kom, efter att ha sett en annons om att man sökte arrendatorer till ön.

Vilka ingår i familjen?

Thomas 49 år, Kerstin 43 år, Ira 12 år, Tora 11 år, Troj 8 år och Eje 6 år. en katt och en kanin.

Var bor ni?

Vi bor på ön Rävsten söder om ön Gräsö vid Upplandskusten. Några månader på vintern bor vi på fastlandet utanför kustsamhället Öregrund. Ön Rävsten ägs till hälften av Upplandsstiftelsen och stugbyns del är ett gammalt skärgårdshemman med betade hagar, hamlade träd och många fina stigar och spår av människors och djurs verksamheter. Ett fåtal sommarbostäder finns på ön utöver stugbyns 18 stugor. Stugbyn har funnits sedan 1960-talet, har 93 bäddar och det är många som kommer hit årligen sedan 30 år tillbaka.

Barnen kommer hem från skolan och båten kör in i båthuset. Kerstin kör ofta båten.

Hur kom det sig att ni hamnade på ön Rävsten?

När vi precis hade fått vårt fjärde barn var det en kompis som visade oss en annons. Upplandsstiftelsen sökte nya arrendatorer till Rävstens stugby. Det där skulle ju passa er perfekt, sa kompis. Thomas drev då sedan några år ett enmansaktiebolag i marinbranschen och Kerstin var anställd som biolog på Sveriges lantbruksuniversitetets kustlaboratorium i Öregrund. Kerstin är lantbrukarbarn från Gräsö och Thomas har växt upp på den lilla ön Stora Risten söder om Gräsö så vi var båda vana vid båtar, skärgårdsliv och mycket praktiskt arbete. Vi blev intervjuade och utvalda som nya arrendatorer på Rävsten.

Kerstin var i början tjänstledig men sade sedan upp sin anställning. Nu arbetar vi båda mer än heltid i vårt företag och huvuddelen av året bor och arbetar vi nu på den här ön.

Hur ser er vardag ut?

Under maj till september har vi många gäster i stugorna här. Det är privatpersoner, företag, skolor eller andra sällskap som kommer till ön för dagbesök eller för övernattning. Gästerna åker färja till Gräsö och vi hämtar dem sedan med vår passbåt. Vissa gäster kommer med egen båt eller paddlar kajak hit men nästan alla behöver båt-skjuts med oss. Det är många stugor som ska städas och hållas i ordning. Gäster ska bokas in, transporteras,

välkomnas, ges service och städning ska kollas eller utföras. Vi hanterar också mycket ved till alla öns grillplatser och våra vedeldade bastur eller badtunnan.

Vi har hitlånade kor och får som räknas och kollas dagligen. Vi kör sopor och öser båtar. Vi har en liten kiosk och reception och där sitter Kerstin och bokför och dagligen blir det en hel del administrativt arbete. Senare på hösten tycker vi båda om att ta fram motorsågen och röja i skogen och runt beteshagar och stängsel. Under perioder har Thomas mycket jobb med vår marina verksamhet på fastlandet där vi har vinterförvaring och service av båtar och båtmotorer. Vi har en liten färja så Thomas kör lite transporter av maskiner, byggmaterial eller djur här i närområdet.

Nu har minsta barnet precis börjat skolan så nu är alla skolbarn. De åker båt till Gräsö där de hoppar på skolbussen. De går i skolan i Öregrund och i Östhammar där högstadiet ligger.

Kerstins mamma Birgitta lever här på Rävsten med oss under stora delen av den mest gästintensiva perioden maj till september. Birgitta sköter då huvuddelen av vår privata matlagning och det underlättar väldigt mycket när vi är så många i familjen och alla veckans dagar är arbetsdagar. Birgitta är också en stor tillgång när vi har konferenser och lagar mat till större gästgrupper.

Kor och får på sommarbete behöver tillsyn varje dag.

Rävsten är en väldigt vacker plats att jobba och leva på!

Vad är bra med att bo här?

Vi brukar säga att vi har "inbillad frihet" när vi jobbar och lever så här som företagare på en liten ö. Vi styrs väldigt mycket av gästernas önskemål och behov men vi är våra egna chefer och det vi vill göra kan vi snabbt omsätta i handling. Att arbeta med den man älskar med barnen runt sig är mycket värdefullt. Och så är det här än en väldigt vacker plats. Vi tycker att barnen blir kapabla och kompetenta av den här typen av liv. Vi själva är också tvungna att klara det mesta själva och det är utvecklande och innebär ständigt lärande.

Saknar ni något?

Kerstin saknar möjligheten att med god framförhållning kunna tacka ja till saker som vänner bjuder in till.

Det är ofta svårt för oss eftersom förutsättningarna ständigt ändras och vi känner ansvar för gäster som är här. Under halva året har vi en slags outtalad jour och kan till exempel inte ta ett glas vin tillsammans. Vi behöver kunna köra båt och bil om något tillstöter. Det kan vara lite krångligt för vänner att göra spontanbesök så vänskapsrelationer kan bli lidande.

De två äldsta barnen kan köra båt på egen hand till Gräsö men det är sedan en mil till färjan till Öregrund. Barnen kan nog sakna att enkelt kunna ta sig till kompisar eller aktiviteter.

Hur ser ni på framtiden?

Så länge det känns kul och utvecklande fortsätter vi så här. Barnen blir större och får mer och mer frihet och ansvar.

TACK familjen Söderberg Rosen i Gräsö skärgård!

Till kommande nummer söker vi nya familjer att skriva om. Vill du och din familj vara med i Vi skärgårdsbor, hör av dig!

Janni Olsson, öbo
SURF, Skärgårdens Unga Vuxna
Skärgårdarnas Riksförbund

janni@skargardarna.se
redaktionen@skargardarna.se

foto: Kerstin Söderberg

Utvecklingsprojekt beviljat till Holmön

Stöd från EU, Tillväxtverket och Umeå kommun beviljat för att utveckla servicelösningar

”Det ska vara möjligt att bo, arbeta och bedriva verksamhet på Holmön”.

Det slogs fast redan 2013 av Umeå kommun. Nu inleds arbetet med att omvandla strategin till en konkret handlingsplan, med stöd från EU, Tillväxtverket och Umeå kommun.

– Delaktighet och hållbarhet är våra ledord, när vi nu börjar arbetet med att utveckla Holmöns servicelösningar, säger Joar Sandström som är ordförande i Holmöns Utvecklingsforum.

Holmöborna vill förvärva och driva Prästgården, Holmöns viktigaste samlingspunkt.

Foto: Elenor Nordström

Det senaste året har mycket av rapporteringen kring Holmön handlat om inställda färjor. Senaste vintern var särskilt problematisk, när öns verksamheter blev lika stillastående som färjan. Något var tvunget att göras, och mitt i det akuta läget började nya planer ta form.

Utgångspunkt i strategin

Hjulet var redan uppfunnet. Det kommunala strategidokumentet Holmön – Umeås utpost i Kvarken togs nämligen fram tillsammans med Holmöborna redan 2013. Dokumentet slår fast att det ska vara möjligt att bo, arbeta och bedriva verksamhet på

Holmön och det ska vara möjligt att dagligen pendla till och från fastlandet. Bostäder behöver byggas och öarnas unika natur och kulturmiljö ska tillvaratas. Allt detta för att inom snar framtid vara 100 bofasta personer på ön. Nu handlade det om att sätta hjulet i rullning.

Stöd från flera håll

Med stark uppbackning från Umeå kommun och Coompanion Nord formulerades en ansökan, som Tillväxtverket har beviljat. Nu finns medel till att genomföra en förstudie, där man tillsammans med Holmöns boende och verksamheter ska ta fram

en handlingsplan för att utveckla den kommersiella servicen på ön. Magnus Mikaelsson från Coompanion Nord har varit med från starten och följt hur projektet vuxit och utvecklats.

– Arbetet de påbörjat är både unikt och viktigt och kommer att kunna bli ett föregångsexempel för hur det går att arbeta med lokala utvecklingsfrågor i skärgårdsmiljö utan att bara prata exploatering och kommersialisering. Lokalt, varsamt och hållbart är begrepp vi gillar, säger Magnus Mikaelsson.

Totalt handlar det om nära 840 000 kronor, som delvis kommer från Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling, där Tillväxtverket är ansvarig myndighet. Umeå kommun står för en fjärdedel av finansieringen.

– Detta är ett avgörande steg på vägen att utveckla Holmön. Genom att utveckla den kommersiella servicen, får vi synergieffekter som stärker hela samhället, säger Joar Sandström.

Gemensamt arbete

Projektägare är Holmöns Utvecklingsforum (HUF) som samlar öns många intressegrupper för att gemensamt jobba för öns bästa.

Om Holmöns Utvecklingsforum, HUF

Holmöns Utvecklingsforum verkar för att Holmön bibehålls och utvecklas som en levande skärgårdsbygd. Forumet samlar öns många intressegrupper för att gemensamt jobba för öns bästa. Forumet är partipolitiskt och religiöst obundet.

HUF arbetar med att utveckla Holmön, med sikte på 2030, utifrån tre prioriterade arbetsområden för 2019–2020:

1. Genomförandet av **Holmömodellen - Förstudie kring servicelösningar för skärgård och landsbygd.**
2. Förvärva och driva Prästgården, Holmöns viktigaste samlingspunkt.
3. Förbättra färjesituationen, genom en särskilt tillsatt arbetsgrupp.

Följ arbetet på: holmon.com/holmomodellen

[instagram.com/holmonsutvecklingsforum](https://www.instagram.com/holmonsutvecklingsforum), [facebook.com/holmonsutvecklingsforum](https://www.facebook.com/holmonsutvecklingsforum)

Delaktighet och hållbarhet

Det är våra ledord, när vi nu börjar arbetet med att utveckla Holmöns servicelösningar, säger Joar Sandström, ordförande i Holmöns Utvecklingsforum.

Nu börjar arbetet, och på Holmön är de vana att göra saker tillsammans. Det är ett litet samhälle, som fungerar för att de samarbetar. Genom HUF har många röster redan kommit till tals genom utvecklingsprocessen, och det fortsatta arbetet fortsätter i samma anda. En lördag i månaden bjuds till öppen byalunch på Prästgården för att gemensamt forma den framtida utvecklingsprocessen.

Tillväxtverkets motivering:

"Projektet stämmer överens med aktuell utlysning och bedöms bidra till genomförandet av Tillväxtverkets handlingsplan för landsbygdsprogrammet genom att

förutsättningarna för att öka tillgången till kommersiell service i skärgården undersöks. Det bedöms vara av intresse för flera att ta del av då det visar på de utmaningar som finns i skärgårdarna."

Länkar vidare

[Umeå kommuns strategidokument Holmön - Umeås utpost i Kvarken 2013 >](#)

[Umeå kommuns Plan för kommersiell service på Umeå landsbygd 2019 >](#)

Välkommen att följa med i arbetet, med sikte på 2030!

Eva Widlund

SRF:s fiskeprojekt är nu igång

Strax före midsommar fick Skärgårdarnas Riksförbunds fiskegrupp äntligen besked att Jordbruksverket godkännt vårt Leaderprojekt *Kunskapssök i Grannland*.

I september hade fiskegruppen ett möte med Sydost Leader i Emmaboda för att diskutera igenom olika frågeställningar inför det kommande projektarbetet. Frågor som var uppe på detta möte gällde främst ekonomi och administrativa rutiner. Leaderprojekt har sina fasta regler som kräver ordning och reda.

Gemensamma intressen

Syftet med projektet är att besöka fiskare som bedriver småskaligt fiske på Åland, i Finland, Estland, Danmark och Norge. Vid besöken vill vi ställa frågor till dem hur de upplever regelverket för småskaligt fiske i sitt respektive land. Ett regelverk som kommer från EU:s gemensamma fiskeripolitik (GFP).

Arbetet har nu startat på tre punkter. Sveriges Lantbruksuniversitet SLU har fått i uppdrag, att på ett antal viktiga områden beskriva mer i detalj hur regelverket ser ut. En första utgåva är klar. Det är ett gediget dokument på 40 sidor. Här beskrivs hur regler skall tolkas och vad detta betyder för det lokala småskaliga fisket. För den som inte redan kan regelverket ger detta dokument en

tydlig och pedagogisk inblick i stor del av reglementet. Dokumentet har granskats på plats på Kustlaboratoriet i Öregrund. Efter smärre justeringar blir den slutgiltiga versionen klar.

Erfarenhetsutbyte

Den andra aktiviteten som pågår är att skapa en "frågelista" som vi kan ha med oss på våra resor alternativt skicka till fiskare och andra intresserade i de länder vi skall besöka. Det ger våra besöks mottagare möjlighet att förbereda sig inför vårt besök. Förhoppningsvis ger detta oss möjligheten att få in svar från fiskare som vi inte hinner besöka. De kan då skriva svar och skicka per post eller E-post till oss.

Studieresor

Den tredje aktiviteten är planera våra resor. Vi har beslutat att första resan skall gå till Åland och att den skall göras före årets slut. Framför allt måste vi identifiera lokala fiskare som vi vill besöka och att hitta tider som passar både dem och oss. Till hjälp har vi personer i Mariehamn inom förvaltning och fiskeriorganisationer som vi känner.

Jan-Eric Ericsson

Fiskegruppen

Skärgårdarnas Riksförbund

Möte med SydostLeader; Peter Lundgren från fiskegruppen, Ingmar Elofsson från Leaderkontoret, Jan-Eric Ericsson fiskegruppen samt Anetté Larm Johansson, verksamhetsledare Skärgårdarnas Riksförbund.

Foto: privat

Biologisk mångfald genom djurflytt mellan öar

Sara Cousins

Institutionen för naturgeografi,
Stockholms universitet

Skärgården i Östersjön är en ypperlig plats för att studera växters spridning och att förstå hur dagens och den historiska markanvändningen påverkar biologisk mångfald.

Färflytt: Bonden på Gällnö i Stockholms skärgård flyttar sina får med båt mellan olika öar. Foto: Ida Brännäng

Naturbetesmarker är en av de artrikaste miljöerna vi har i Europa men på både fastlandet och i skärgården har de försvunnit på grund av både jordbrukets och skogsbrukets modernisering, med stora negativa konsekvenser för många växt- och djurarter.

Gräsmarkerna i skärgården är oftast lite artfattigare jämfört med de på fastlandet. Det beror på att de är yngre, då många öar låg under vatten för 1000 år sedan och sedan har höjt sig över havet i och med landhöjningen. Många växter har inte hunnit sprida sig dit än.

**Naturbetesmarker
är en av de artrikaste
miljöerna som finns.**

Den mest grundläggande processen för växters artrikedom och förekomst är spridning av frön och pollen inom och mellan lämpliga växtplatser. Många växter som är specialiserade att växa i gräsmarker är spridning begränsade och finns därför inte på alla platser trots att förhållande är lämpliga. Att studera spridning mellan isolerade växtplatser och hur det påverkar platsens artrikedom är komplext men fundamentalt för hur landskaps- och klimatförändringen kommer att påverka den biologiska mångfalden i framtiden.

Fröspridning med betesdjur

Vi har studerat hur betesdjur sprider frön mellan och inom gräsmarker på skärgårdsöar och i de fall där vi har historiska vegetationsdata hur artrikedom minskar när hävden upphör. Vi har studerat i detalj artrikedom på naturbetesmarker och på före detta åkrar som betas idag på 27 öar i Stockholms skärgård. På 14 öar finns det fortfarande en traditionell betesflytt av boskap, medan det upphörde för 20–100 år sedan på 13 intilliggande öar men där det fortfarande finns öppna gräsmarker kvar. Vi räknade antalet växter i vegetationen och hur många olika växter som fanns lagrade i fröbanken inom 140 provrutor fördelade på de olika öarna.

Lädna:

Kattfot är en art som försvinner snabbt när hävden upphör. Det är en växt som är extra känslig då det antingen är en hon eller hanblomma och båda behövs för att det ska bli nya frön. Foto: Sara Cousins

Gör det skillnad?

Från jordproverna grodde 37 722 plantor och vi fann 147 olika arter i fröbanken av totalt 246 olika växtarterna. Förekomsten av så kallade gräsmarksspecialister, växter som bara finns på gräsmark, var nästan dubbelt så hög på öarna där betesflytt

fortfarande pågår jämfört med de utan. På platser utan betesflytt fann vi att artrikedom hade minskat med en tredjedel. Först försvinner de mest specialiserade och svärspridda arterna som till exempel kattfot. Växter som finns kvar i fröbanken kan under en viss tid buffra minskningen i artrikedom under några decennier men även här såg vi att antalet arter i fröbanken minskar när betesflytten upphör. När väl växterna börjat försvinna i landskapet så finns det en risk att det lokala utdöendet ökar i hastighet.

Den relativt höga artrikedom vi ser idag på många gräsmarker kan till stor del bero på en tröghet i utdöendet, då många växtarter är långlivade och tar tid på sig innan de försvinner från en plats när hävden minskar eller upphör. När arterna väl försvunnit från en ö eller från ett landskap är det mycket svårt att återställa mångfalden.

I våra studier av biologisk mångfald på skärgårdsöar fann vi att betesdjuren spelade en avgörande roll för dagens växttrikedom, inte gräsmarkernas storlek eller lokalisering. Betesdjuren ökar mångfalden både inom och mellan olika gräsmarker genom att länka samman naturligt fragmenterade gräsmarker på öar genom att betesdjuren flyttas mellan öarna under en växtsäsong. Betesdjur är oerhört effektiva på att sprida frön, exempel-

Övergångsställe för får, foto: Widlunds

vis kan en enda ko, via komockor, sprida 96 000 frön av blålocka på en växtsäsong. Betesdjuren hade också en positiv påverkan genom att utjämna skillnaden i vegetationen mellan naturbetesmark och betad före detta åker. Många av de gamla åkrarna som finns i skärgården och som idag används som betesmark är ovanligt artrika jämfört med de på fastlandet. En trolig faktor, förutom betesdjurens effektiva spridning, är den relativt begränsande användningen av konstgödsel eller tunga redskap som har kompakterat jorden. Det skapar en bättre miljö för många växter. Förutom att fysiskt flytta frön på klövar och i spillning hjälper också betesdjuren till genom att äta upp storvuxna växter och att skapa luckor i grässvålen där frön kan gro.

En rikedom av arter

Genom naturliga landskapsexperiment i Stockholms skärgård kunde vi dra slutsatsen att betesdjuren är den viktigaste faktorn för dagens artrikedom och våra resultat kan överföras till alla typer av isolerade naturbetesmarker, även på fastlandet. Systematisk betesflytt under en växtsäsong mellan olika gräsmarker, eller öar, är ett förhållandevis kostnadseffektivt sätt att bevara biologisk mångfald och den traditionella förflyttningen av betesdjur mellan öarna i världens största skärgård har varit fundamental för den artrikedom vi finner där idag.

Sara Cousins
Stockholms universitet

Skärgårdens landskap – i behov av projekt eller förbättrade villkor för skärgårdsbonden?

Anna-Karin Utbult Almkvist
skärgårdsbonde i Sankt Anna skärgård

Landets skärgårdsbönder är en relativt liten men dock så betydelsefull skara. Sara Cousins artikel här intill visar på en av de stora nyttor som följer med djurflytt mellan öar. Den att man uppnår och upprätthåller en hög artrikedom bland växter när frön sprids via betesdjurens spillning, klövar och päls.

En stor del av de ytor som betas i skärgården är naturbetesmarker. Här produceras alltså mat på marker som ändå inte kan odlas med spannmål eller andra grödor som skulle kunna bli mat till människor. Djuren äter en blandad kost där de får i sig både gräs, örter, blad från buskar och träd samtidigt som de får röra på sig i en varierad natur och bilda muskler därefter.

En tydlig känsla är att antalet skärgårdsbönder minskar och medelåldern stiger. I begreppet skärgårdsbönder handlar det här om lantbrukare som har sitt gårdscentrum på en ö utan fast landförbindelse med verksamhet där året runt. Dock har allt fler fastlandsbönder börjat köra ut djur till öar för sommarbete. De kan söka samma EU-ersättningar och ofta samma transportstöd som skärgårdsbonden men har vanligtvis betydligt lägre kostnader och mer rationell vinterhållning för djuren. Men ett lantbruk som bedrivs året runt på en ö ger även andra positiva effekter såsom arbetstillfällen, liv och rörelse, ett flexibelt betestryck under en längre tid av året, gödsel att plöja ner i åkrarna med mera. Det gäl-

ler att man inte bara ser skärgården ur ett bevarandeperspektiv, utvecklingsfrågor är också viktiga. Skärgårdslantbruk kan inte vara som ett museum, det måste kunna få utvecklas också och ge inkomstmöjligheter. För detta krävs ett helhetstänk.

Kombination av olika arbeten

Djurhållning i skärgården har alltid varit en del av flera verksamheter, till exempel i kombination med fiske, idag oftare med andra typer av arbeten. Ett mångsyssleri hör fortfarande till många skärgårdsbors vardag och är ofta en förutsättning för att ha inkomstbringande arbete året runt. Man kan inte räkna med att ha lantbruk och djurhållning som sin enda inkomst men med goda förutsättningar kan den bli en betydande del. Det finns tyvärr stora risker när EU har i sina planer att lyfta fram och gynna det de kallar "Genuine Farmer", heltidsbönder, och hålla tillbaka de som har lantbruk som en del av sin inkomst. Det är nära att koppla detta till hur det småskaliga kustfisket motarbetas och allt går mot ett ohållbart storskaligt fiske.

Miljöersättningar

EU:s miljöersättningar är en viktig del i att hålla liv i många betesmarker. De är inte ett bidrag utan ersättning för ett utfört arbete som innehåller flera olika delar. Som lantbrukare kan man ingå femåriga avtal med staten (Jordbruksverket) där man åtar sig att sköta marker utifrån speciella anvisningar beroende på vilken typ av mark man har och vilka naturvärden som finns där. Detta är då ofta en kombination av bete och fortlöpande annan skötsel av marken. För många skärgårdsbönder är dessa ersättningar avgörande för om man ska ha råd att flytta djur mellan öar och bedriva ett ofta extensivt lantbruk där naturen själv sätter snäva gränser för vad man kan och inte kan göra.

Restaureringsprojekt

Där skärgårdens betesmarker ändå övergivits eller betestrycket kraftigt har minskat, kan vissa växter och djur ha svårt att klara sig. Då kan det behövas restaureringsåtgärder för att stoppa upp igenväxningen och få ner ljus på marken. Man kan som markägare eller brukare av marken söka speciella restaureringsstöd till områden som bedöms värdefulla ur natur- eller kultursynpunkt och som i sitt nuvarande skick inte kan ge miljöersättningar. Även här går man in i ett femårsåtagande och meningen är att marken efter restaurering ska vara så återställd att man ska kunna söka miljöersättningar för en långsiktigt god skötsel.

Stora restaureringar i skärgårdsmiljö

På flera håll i landet har det också genomförts flera stora så kallade Life-projekt. Dessa projekt är stora, både vad det gäller dess geografi och kassa. Life är EU:s miljöfond och pengarna går främst till områden som är klassade som Natura 2000 vilket är ett europeiskt nätverk för skyddad natur, men de får enligt reglerna användas även utanför Natura 2000.

Små dexterkvigor, en lätt och smidig ras i naturbetesmarkerna.

Under det senaste årtiondet har flera sådana Life-projekt inriktat sig just på öar och skärgård med Natura 2000-områden, där man långsiktigt vill kunna bevara naturvärden som till stor del är beroende av bete och fortsatt skötsel av markerna. 2010 - 2016 drevs till exempel Life-projektet Grace som omsatte 8,5 miljoner Euro med insatser på 41 öar på väst- och ostkusten.

Nyligen har ett annat projekt i skärgårdsmiljö, Life Coast Benefit, avslutats där tre län på ostkusten har samarbetat med en budget på 83 miljoner

kronor. Åtgärder har skett i 45 Natura 2000-områden utefter kusten och på öar. Man kan alltid fundera på om rätt saker gjorts och om kommunikationen med gräsrotterna varit tillräcklig, men bara det faktum att två rejält stora restaureringsprojekt genomförts i skärgårdsmiljö ger ändå en tydlig signal om att denna natur är viktig och i behov av långsiktig skötsel. Läs gärna mer på projektens hemsidor, se nedan.

Vägen framåt

Så, en fundering - kan skärgårdslantbruket leva vidare på egen hand eller är det i behov av projekt som sporadiskt och under begränsade tider genomförs i vissa områden? Vad behövs för att skärgårdsbönderna långsiktigt ska kunna bruka och sköta de många öarna i den svenska skärgården? Sara Cousins artikel är mycket uppmuntrande, att arbetet med att flytta djur verkligen gör skillnad. Det är också positivt att stora projekt genomförs i skärgårdsområdena och visar på dess höga naturvärden. Men - verkligheten måste arbetsmässigt och ekonomiskt fungera långsiktigt för fler skärgårdsbönder. Det måste ges förutsättningar att bedriva ett lantbruk året runt på sin ö, att våga investera i djur, byggnader och båtar för djurflytt så att man kan finna sig en försörjning i detta och bidra till skärgårdens artrikedom.

Anna-Karin Utbult Almkvist

Skärgårdsbönder
Skärgårdarnas Riksförbund

www.jordbruksverket.se
www.graceprojektet.se
www.lifecoastbenefit.se

*Pråmen lastad med kossor.
Sjötransporten är vägen till nytt bete.
Foto: Familjen Almkvist*

Europas största kretsloppsodling – från fisk till tomat

Söderhamns Kust och Skärgårdsförening arrangerade en Museiresa längs norrlandskusten i juni 2019. Förutom en rad muséer som Hemsö Fästning, Holmöns Båtmuseum, Norrbyskärs museum och Mannaminne, passade man på att besöka Europas största kretsloppsodling, Peckas tomater i Härnösand.

Pecka Nygård drev en fiskodling för 20 år sedan i Södra sundet strax söder om Härnösand. Han konstaterade att hans fiskodling i kassar skapade en hel del miljöproblem, så han flyttade sin fiskodling upp på land. Grannen hade en fin trädgård och där fick han odla fisk och tomater. Flera blev intresserade och satsade hårt på odling i större skala. Sedan några år tillbaka har anläggningen vuxit till att vara den största akvaponianläggningen i Europa. När vi besökte anläggningen var man i full färd med etapp 2.

Fiskfoder enda gödningsämnet

Fisken, regnbåge, odlas i tankar och det gödslade vattnet bevattnar en grusbädd med tomater. Det renade vattnet pumpas tillbaka till tankarna och syresätts under vägen. På ett kilo fiskfoder blir det ett kilo fisk och 10–12 kilo tomater. Fiskfoder är det enda som tillsätts. Vattenförbrukningen blir 90 procent mindre än med traditionell odling.

Humlor är A och O för att systemet skall fungera. Idag har man tolv humlebon som ständigt måste bytas ut. När skadeinsekter som till exempel bladlöss etablerar sig, så släpper man ut nyckelpigor. Man har byggt upp en hel bank med biologiska alternativ för skadebekämpning.

Tomaterna snart i hela landet

Tomaterna kan köpas över hela landet. I 100 av landets 180 Lidl-butiker finns Peckas tomater, men även i många ICA och Coopbutiker. Tomaterna levereras i kartonger av returpapper och är cirka 5 kronor dyrare per 250 gram. Peckas tomater smakar betydligt mer än ordinarie tomater i plastkartonger. Elen till drift av anläggningen är 100 procent vindkraft. På deras hemsida får man massor av information, bland annat alla affärer i landet som säljer tomaterna. Deras visioner är att så småningom skapa fyra-fem produktionsanläggningar spridda över hela landet.

Ett sinnrikt rälsystem gör det lättare att plocka tomaterna och sköta plantorna.

En sådan här anläggning skulle kunna passa på någon av våra öar. Problemet är att hitta lämplig mark. Vi som deltog i resan (30 personer) rekommenderar verkligen ett besök på anläggningen.

Text och foto: Lennart Andersson

*Miljö & Energigruppen
Skärgårdarnas Riksförbund*

Hygienen är viktig i anläggningen då bakterier och skadliga insekter kan ställa till med katastrofala följder. Därför måste alla besökare ikläda sig skyddsdräkter.

Idag finns det tio bassänger med regnbåge. Här forsar vattnet från tomatodlingen, syresatt ner i bassängen. Läs mer på www.peckas.se

Färjan Braheborg har anlänt till Visingsö.

Färjeleden Gränna – Visingsö

En färjeled som hänger med i utvecklingen

Visingsö är den största ön i Vättern och har sedan urminnes tider varit befolkad. Tusenåriga lämningar finns som bevisar detta. Idag är Visingsö ett modernt samhälle, som mycket tack vare en bra och fungerande färjetrafik, binder samman ö och fastland.

Visingsö har en unik och mångskiftande natur. Skog med olika bestånd som ägs av staten. Ekplantering från 1800-talet som är vida känd eftersom den anlades för att säkerställa virkes-tillgången för den svenska flottan för framtiden. Hela kronoparken utgör ett fint rekreationsområde med uppmärkt gångstigar och bra tillgänglighet för allmänheten.

Marken på Visingsö är bördig och oftast stenfri och lämpad för odling i ett gynnsamt klimat. Idag finns endast två gårdar med mjölkproduktion. Övriga gårdar driver köttjursuppfödning och spannmålsodling. Färjeleden utgör en viktig transportlänk för dessa företag. Fiberkabel till fastlandet gör också att företag och

privatpersoner kan verka och fungera under i stort sett samma villkor som på fastlandet.

Pendling åt båda håll

Visingsö har både in och utpendling av personer som förvärvsarbetar. Utpendlare arbetar mest i Jönköpingsregionen. Inpendlare arbetar i skolor, ungdomshem eller som hantverkare på ön.

Utöver nyttan med färjeleden för den bofasta befolkningen så besöks Visingsö årligen av tusentals turister som kommer över och cyklar, bilar eller åker remmalag dragna av hästar. Även volymen av husbilar till ön har ökat sedan en ställplats för husbilar har anlagts vid hamnen.

Ö-samhället

Visingsö har idag en fast befolkning på cirka 730 personer med en relativt hög medelålder som på alla andra öar. Många återvänder till sin ö som pensionärer, efter ett arbetsliv på annat håll. Tack vare en aktiv bostadspolitik med hyreslägenheter har ön lyckats behålla och locka till sig unga familjer och antalet barn i skolan har varit tillräckligt för att driva skolan vidare med låg- och mellanstadium. Idag finns över ett hundra hyreslägenheter i småhus i det kommunala bostadsbolaget på ön. Detta är ganska unikt för öar och har starkt bidragit till att befolkningsmängden har kunnat upprätthållas och att servicenivån i övrigt har kunnat bibehållas.

Visingsöbornas transportmedel i gångna tider

Fram till mitten av 1800-talet: Vätternsnipor och byabåtar (Storbåtar) En- och tvåmastade snipor med segel och åror.

Från mitten av 1800-talet: Ångbåtar börjar trafikera Vättern.

Från 1954: Första bilfärjan Braheborg i trafik

Från 1960: Första kommunala bilfärjan Brahe i trafik.

Från 2014: Nya storfärjan Braheborg startar sina turer.

Gränna – Visingsö

Längd: 6 200 meter.

Överfartstid: cirka 25 minuter.

Färjetrafiken utförs på uppdrag av Jönköpings kommun.

KÄLLA: TRAFIKVERKET

Här är färjan Ebba Brahe på två bilder, i hamnen i Gränna samt till sjöss på väg till Visingsö. Färjan Ebba Brahe från 1990 kan ta 22 personbilar och 297 passagerare medan storfärjan Braheborg från 2014 kan ta 34 personbilar och totalt 397 passagerare, varav 264 sittande.

Betalfärja med bokning

Färjeleden Gränna Visingsö är drygt sex kilometer lång och har kommunalt huvudmannaskap. Leden är en betalled och fordonsplats kan förbokas via hamnkontoret. Sedan 2012 körs trafiken av Trafikverket Färjerederiet men med Jönköpings kommun som huvudman. Passagerarströmmen är störst under turistsäsongen, juni, juli och augusti. Fordonstransporterna är mera utbredda under hela året.

Färjerederiet har för närvarande tre färjor som är stationerade på Visingsö. Braheborg och Ebba Brahe går i regelbunden trafik enligt turlista medan Christina Brahe är reservfärja. Alla tre färjorna är Vätterns fångar och byggda vid sjön. Slussarna i Göta kanal klarar inte fartyg av denna storlek. Därför är det viktigt att reservkapacitet finns vid tekniska fel och andra avbrott i trafiken. Den äldsta färjan Christina Brahe har nyligen

rustats upp och utgör denna reservkapacitet. I Rosendala hamn i Huskvarna har Färjerederiet en torrdocka som används vid reparationer av färjorna. Den nya färjan Braheborg är också byggd i denna torrdocka.

Personalstyrka

Visingsöleden har idag trettio anställda som jobbar i skift dygnet runt, varav sju är befälhavare, åtta överstyrmän, femton maskin- och däckspersonal. Utöver den fasta personalen så har leden även ett tjugotal timanställda. Enligt säkerhetsreglementet måste färjan Braheborg bemannas med fem personer och Ebba Brahe och Christina Brahe med tre personer.

Färjehistoria

Den första bilfärjan som trafikerade traden var den privatägda Braheborg. Turerna startade 1954. Denna färja kunde ta en lastbil och några personbilar. År 1960 kom den första kommunala färjan Brahe. Trafiken togs då över av Visingsö kommun

och har alltsedan dess drivits i kommunal regi. Kapacitetskraven ökade under de kommande åren och 1972 inskaffades Christina Brahe. 1990 kom Ebba Brahe och 2014 den nya storfärjan Braheborg.

Kommunen kallar till trafikantråd två gånger om året. På dessa möten kan representanter för kommunen och färjebolaget ge organisationer och större arbetsplatser samt Visingsörådet på ön information om vad som händer i trafiken. Mötesdeltagarna kan samtidigt lämna återkoppling till kommunen som huvudman för trafiken och till färjebolaget på saker som kan förbättras.

Vi som bor på Visingsö gläds åt en väl fungerande färjeled som är villkoret för att vi skall kunna bo, leva och utvecklas i takt med tiden!

Bengt Ottosson, före detta medlem i Färjegruppen SRF

Foto: Eva Widlund

På färjan Braheborg kan man välja mellan att sitta ute på däck eller i sköna fåtöljer i salongen.

Avfallshantering på öar och i glesbygd

Avfallshantering på öar är en delikat fråga för många kommuner. Vilka resurser har man på plats, äger man mark lämplig för sopsortering? Klarar mottagningen av de stora säsongsvariationerna? Kommer FTI att ta ansvar för insamlingen?

2009 genomförde Avfall Sverige en utredning om hur läget var i Sverige för avfallshantering på öar och i glesbygd. 2019 är det dags för att uppdatera denna rapport. Avfall Sverige har gett uppdraget till Urban Earth Consulting. Ett första möte hölls den 12 september i Avfall Sveriges lokaler i Stockholm.

Workshopens deltagare den 12 september.
Foto: Lennart Andersson

Workshop om avfallshantering

Deltagarna som handhar avfallshantering från öar kom från Göteborg, Norrtälje, Värmdö samt från Roslagsvatten. Övriga deltagare vid detta möte kom från glesbygdskommuner från Norrlands inland. Workshopen skall kompletteras med djupintervjuer och så småningom resultera i en ny rapport, vilken vi ser fram emot.

58 svar på enkät

SRF:s arbetsgrupp Miljö & Energi genomförde en enkät bland våra medlemsföreningar som resulterade i 38 svar, vilka totalt handlade om 58 öar. Enkätsvaren pekade på att lösningarna nästan är lika många som antalet öar. I stort är man ganska nöjd med sophantering men önskar fler sorteringsmöjligheter på öarna. Framförallt vill man sortera plast, papper, glas och metall. Idag är det många som inte har den möjligheten utan allt går till brännbart.

Visst finns det stora problem. Fick ett brev från en ö i Stockholms skärgård som betalar 1800 kr per hushåll och år för sophämtning. Regeln är att om man är mantalsskriven på ön skall hämtning ske året runt. Men så sker inte. I september upphör hämtningen och kommer igång först i maj månad. Under den perioden måste man själv transportera soporna till närmaste avfallsstation på fastlandet.

Kompostering

Vi har några öar där man har möjlighet att kompostera sitt organiska avfall, vilket i de flesta fall hamnar i hushållsavfallet. Kompost är en re-

Kompostering sker på Holmön för cirka 60 hushåll. Anläggningen sköts av Olle Nygren.

surs som borde hanteras bättre. Rekommendationerna är att man skall kompostera själva. Tyvärr är det inte så lätt som det låter. Kompostera rätt är en liten vetenskap som fordrar tid och kunnande.

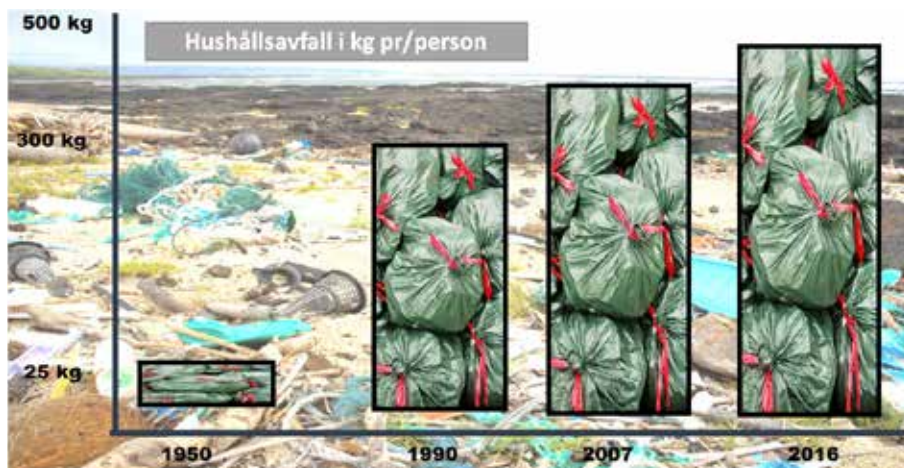
Enklare att sortera

Från och med 2021 skall det bli enklare för hushållen att källsortera. Huvudregeln blir att fler hushåll ska få hämtning av förpackningar och returpapper på samma sätt som för restavfallet (hushållssopor) eller i nära anslutning till hushållen. Hur detta skall genomföras ute på öar framgår inte av Naturvårdsverkets handledning. Det kommer antagligen bli heta möten mellan FTI (Förpacknings- och tidningsinsamlingen), kommuner och entreprenörer hur detta skall lösas.

SRF:s representant i gruppen
Lennart Andersson

Miljö & Energigruppen
Skärgårdarnas Riksförbund

Siffrorna för 2018 är identiska med 2016. Det är svårt att vända kurvan neråt. Vi importerar mer och mer och allt förpackas i mindre förpackningar. En återgång till mer försäljning i lösvikt är svår att se. Det positiva är att mer kommer att återvinnas. Foto: Lennart Andersson

Vi hörs och syns i vårt remissarbete

Att skriva remissvar är en grannliga uppgift, material skall läsas in och sedan skall, på myndigheternas inrådan, ett kort svar avges. Ibland sitter man själv med arbetet och då får man konsultera förbundets olika styrdokument. Ibland är en hel arbetsgrupp involverad i arbetet med att få till ett remissvar. Oftast är det ganska enkelt att få till ett generellt svar men det finns också tillfällen när vi helt enkelt inte kan tycka lika på grund av olika förhållanden som råder i våra skärgårdsområden. Det är styrkan i ett livaktigt förbund att dryfta olikheterna och sedan stå enade. Remissvar har skrivits av styrelsen, arbetsgrupper och anställda, ingen nämnd och ingen glömd.

Du finner Skärgårdarnas Riksförbunds remissvar i våra informationskanaler. Här kommer en summering av remissvar som har lämnats in till departement och myndigheter under året. Som ni ser så spänner svaren över en mängd olika områden.

Anetté Larm Johansson, verksamhetsledare SRF

2019-01-18

Miljö- och energidepartementet
Förbättrat genomförande av
miljöansvarsdirektivet

2019-02-08

Jordbruksverket
Förslag till föreskrifter om
ändring av Statens jordbruksverks
föreskrifter om rutiner vid
handläggning av ärenden om
stöd (SJVFS 2015:8)

2019-05-16

Jordbruksverket
ändring av föreskrift 2016:19 -
diarienummer 3.1.16-18448/2018

2019-05-23

Infrastrukturdepartementet
Ett ändrat prishöjningstak för
frimärkta brev, författningsförslag

2019-07-01

Miljö- och energidepartementet
Agenda 2030-delegationens
slutbetänkande

2019-08-05

Jordbruksverket
Förslag till ändring av Statens
jordbruksverks föreskrifter om
företagsstöd, projektstöd och
miljöinvesteringar samt stöd för
lokalt ledd utveckling (SJVFS
2016:19)

2019-09-10

Finansdepartementet
Skatt på plastbärkassar

2019-09-13

Havs- och vattenmyndigheten
Översyn av områden av
riksintressen för yrkesfisket,
MB 3 kap. 5§.

2019-10-02

Jordbruksverket
Samråd av förslag till ändring av
Statens jordbruksverks föreskrifter
och allmänna råd (SJVFS 2015:25)
om miljöersättningar, ersättningar för
ekologisk produktion, kompensations-
stöd och djurvälståndersättningar

LITE MER om ett par av remissvaren

Remissvar – Agenda 2030-delegationens slutbetänkande

”Skärgårdarnas Riksförbund anser att det är viktigt att Agenda 2030 arbetet genomsyrar alla typer av organisationer från riksdagen ner till ideella organisationer. Samt att resurser trots allt avsätts för detta arbete för så väl information, genomförande som uppföljning. Det är också av vikt att barn och ungdomar, från hela landet, verkligen bjuds in till de forum på nationell och regionalnivå som föreslås i slutbetänkandet. Vi i Skärgårdarnas Riksförbund tror också att civilsamhället är lämpade att genomföra den folkbildning som kommer att behövas för att nå målen i Agenda 2030. Samt i arbetet med att ingen skall lämnas utanför”.

Remissvar – Översyn av områden av riksintressen för yrkesfisket, MB 3 kap. 5§.

”Att våra hamnar uppfyller kriterier för att vara riksintressen tycker vi är bra. Men frågan är hur man förfar då fiskehamnar tillskapas eller avvecklas. Speciellt tänker vi på tillfällen då fiskehamnar avvecklas och tappar sitt riksintresse, då hamnar ofta ligger i vad som kallas ”attraktiva kustområden”. Det finns vid dessa tillfällen exempel då hamnmarken mycket snabbt tagits i anspråk för byggnation som omöjliggör att området skulle kunna återgå till att vara en hamn med riksintresse.”

Hemsköbornas samlingsalbum

En fin julklapp, eller som gåva till någon avgående styrelseledamot eller gästföreläsare. Det finns några exemplar kvar!

2008 inleddes samarbetet med tecknaren Anders Persson i Söderhamn om att teckna en originalserie till Vi skärgårdsbor. I över tio år har Anders pricksäkert fångat aktuella skärgårdshändelser med sina bidrag till vår tidning Vi skärgårdsbor.

Vid Skärgårdarnas Riksförbunds årsmöte i våras presenterades detta jubileumsalbum med 40 originalserier som alla publicerats i Vi skärgårdsbor. Albumet trycktes i begränsad upplaga! Priset är 100 kr.

BESTÄLL albumet direkt hos Skärgårdarnas Riksförbund på adress info@skargardarna.se.

Lennart Andersson
Styrelsen SRF

SKÄRGÅRDARNAS RIKSFÖRBUND

De bofasta skärgårdsbornas riksorganisation

Våra medlemsföreningar

Bohusläns Skärgårdsråd

Hvens Byalag

Blekinge Kust- och Skärgårdsförening

Smålandskustens Skärgårdsförening

Östergötlands Skärgårdsförening

Visingsörådet

Vinöns Kultur- och Hembygdsförening

Sörmlands Skärgårds Intresseförening

SIKO Skärgårdens Intresseföreningars
Kontaktorganisation (Stockholm)

Gräsö Skärgårdsråd

Söderhamns Kust- och Skärgårdsförening

Hemsö Skärgårdsförening

Holmöns Utvecklingsforum

Luleå Skärgårdsförening

SURF Skärgårdens Ungas Riksförening

Läs mer om våra föreningar på bemsidan
www.skargardarna.se

Hemsköborna

...ser en hel del fördelar i ett känsligt ämne!

Originalserie av Anders Persson / Copyright 2019

